

***Fasti*'nin Açtığı Pencereden Roma Takvimine Bakış**

Ekin Öyken*

Özet: Günümüzde neredeyse tüm dünyada geçerliliği olan Gregorius takvimi, Roma takviminin kısmen değişmiş bir biçimidir. Kökleri Cumhuriyet öncesi döneme kadar giden Roma takviminde ise en önemli reform Iulius Caesar zamanında olmuştur. Roma tarihine gönderme yapan uğurlu ve uğursuz günleri, dinsel günleri, bayramları ve meclis günleri her dönemde oldukça renkli olan Roma takvimi, toplumsal yaşamı düzenleyen önemli bir araç olmasının yanı sıra, birçok antik yazar için merak ve esin kaynağı da olmuştur. Dolayısıyla Roma takvimini yalnızca işlevsel bir zaman tablosu olarak değil mitoloji, din ve tarihin iç içe geçtiği bir semboller ağı olarak düşünmek gerekir. Bu makalede, Ovidius'un (MÖ 43 - MS 17-18) *Fasti* eseri bağlamında, takvimin Roma şiirindeki özgün bir görüntüsü değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ovidius, *Fasti*, Roma Cumhuriyet Dönemi Takvimi, Roma Yılı, Roma Dini

A Look at Roman Calendar Through *Fasti*'s Window

Abstract: The Gregorian calendar, which is widely adopted in the world today, is a partially modified version of the ancient Roman calendar. The ancient Roman calendar itself, which has its roots in the pre-Republican era, underwent the most definite change in the age of Julius Caesar. Besides being an important medium for the organization of social life, the Roman calendar, with its religious days, festivals, assembly days, auspicious and ominous days, was a source of curiosity and inspiration for the ancient authors. Hence, we have to think of it not just as a practical time table but also as a web of symbols woven with mythology, religion and history. In this article an original reflection of the calendar in Roman poetry will be assessed within the context of *Fasti* by Ovid (43 BC - 17-18 AD).

Keywords: Ovid, *Fasti*, Calendar of the Roman Republic, Roman Year, Roman Religion

* Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Eskiçağ Dilleri Böl. Latin Dili ve Edebiyatı Ana-bilim Dalı, ekinoyken@gmail.com.

Takvim Kavramı ve Roma'da Takvimin Toplumsal Boyutu

Zamanı belirlemede kullanılan tüm yöntem ve araçlar doğadaki ve insan yaşantısındaki belirli referans noktalarını temel alır. İnsan toplulukları hayatta kalmalarını sağlayan döngüleri fark ettiklerinde, belirli anları belirli işlere ayırmış ve bunu yaparken insan yaşantısının içinde olan ama insanın müdahale edemeyeceği düzenli unsurlardan, Ay ve Güneş başta olmak üzere, gök cisimlerinden yararlanmışlardır. Temel unsuru tarım olan eski toplumlarda ekim-dikim ve hasat zamanlarının düzene bağlanmasıyla toplumsal yaşamın bütününe etkileyen bir zaman kavramının şekillenmesinde en önemli adım da atılmış olur. Bunun sonucu olarak ekonomik, dinsel ve idari amaçlarla günleri düzenlemek için, genellikle Ay'ın evreleri ya da Dünya'nın Güneş etrafındaki hareketi temel alınarak tarih boyunca farklı birçok takvim oluşturulmuştur. Ay'ın ve Güneş'in düzenli biçimde gözlemlenmesi işini genellikle rahipler üstlendiğinden, eski kültürlerde takvim baştan itibaren dinsel niteliktedir.

Bu durum Roma için de geçerlidir. Roma'da gündelik yaşamı düzenleyen en temel araç olan takvim, gelişim sürecinde değişikliğe uğradıysa da, dinsel günler ve bayramlar yerini hep korumuştur. Üstelik, farklı tanrılara ait dinsel törenlerin, özellikle de kurban törenlerinin ne zaman ve nasıl yapılacağını gösteren, sadece ritüellerle ilgili takvimler de kullanılmıştır.¹

Roma takviminin dinsel kökenine işaret eden başka bir unsur da takvimi ifade etmek için kullanılan Latince *fasti* teriminin "Tanrı istencinin ifadesi, dinsel yasa, tanrısal yasaların ve doğa yasalarının izin verdiği şey" anlamlarındaki *fas* sözcüğüyle ilişkili olmasıdır (Benveniste, 1969, s. 135; Ernout ve Meillet, 1951, s. 387; Vaan, 2008, s. 203). *Fasti* yalnızca kavramsal olarak değil uygulamada da tanrıların isteklerinin bir yansıması, insan yaşamının belki de en önemli unsuru olan zamana hükmetme güçlerinin bir temsilidir. Roma'da tanrılarla insanlar arasındaki uyumun (*pax deorum*) korunmasını sağlamakla görevli rahipler arasında yer alan *pontifex*'ler², takvimden de sorumluydu. Eski Roma yılının Ay'a mı, Güneş'e mi, yoksa her ikisine de uygun olarak mı düzenlendiği tam bilinmiyorsa da, bu rahipler, sırasıyla yeni aya, ilk dör-

¹ İtalya'nın Campania bölgesinde bulunan, MS 387 yılına ait bir yazıtta her yıl kutlanan yedi ritüelin listesi yer alır. Bu yazıtın başlığındaki *feriale* ifadesi günümüzde benzer listelerin tümünü ifade eden bir terime dönüşmüştür. Bu ritüel takvimlerinin bazen genel takvimlere dâhil edildiği görülür. Bk. Rüpke, 2011b.

² Dinsel törenlerin hemen hepsinde çeşitli görevler üstlenen bir rahipler heyeti. Bk. Porte, 1995, s. 122-130.

düne ve dolunaya denk düşen *Kalendae*, *Nonae* ve *Idus* günlerini belirlemek için Ay'ın hareketini gözlemlemiş olmalıdırlar (Porte, 1995, s. 133). Her ayın ilk gününde *rex sacrorum*³, bir *pontifex* ile birlikte *Curia Calabra*'da⁴ toplanmış olan halka, *Nonae* gününü açıklamak için bir duyuru (*calatio*) yapardı. İki rahip o günün koruyucusu olan tanrıça Iuno Covella'ya⁵ bir kurban sunduktan sonra *rex sacrorum*, söz konusu bilgiyi özel bir dua ile duyururdu: *Nonae* ayın beşinci gününe geliyorsa “kalo, Iuno Covella!” (Yeni ayın Iuno'su, duyuruyorum!) formülü beş kez, yedinci güne geliyorsa yedi kez söylenirdi.⁶ Bu törenden sonra, *Nonae* günü geldiğinde *rex*, yine aynı yerde o ayın sabit bayram günlerini (*feriae stativae*) açıklardı (Porte, s. 133).

Roma'da MÖ 4. yüzyılın başlarına kadar dinsel görevler genellikle, başka alanlarda da ayrıcalık sahibi olan *patricii* sınıfının tekelinde olduğundan, Roma toplumunun diğer önemli unsuru olan *plebs* sınıfı, takvimin düzenlenişi konusunda uzun süre etkin olamamıştır. Bilindiği gibi Roma'da din daima politikayla iç içe olmuştur. Caesar, Lepidus, Cicero gibi önde gelen politik simaların hemen hepsi önemli dinsel görevler de üstlenmiş ve bu görevleri Roma'nın en yüksek idari mertebesine, konsüllüğe giden birer basamak olarak görmüşlerdir. Diğer yandan, belirli sosyal hakları kazanmak için *plebs* sınıfının Cumhuriyet Dönemi boyunca sürdürdüğü mücadele, MÖ 4. yüzyılda dönüm noktasına ulaşmıştır. Kutsal törenlerden sorumlu heyette⁷ rahiplerin sayısını ikiden ona çıkaran ve bu makamların yarısı için *plebs* sınıfına adaylık hakkı getiren Licinius yasalarının (leges Licinia Sextiae) sert tartışmaların ardından kabul edilmesi (367), tarihçi Livius'a göre, bu sınıfa konsüllük kapısını açan

³ Eskiden kralların sorumluluğunda olan dinsel görevleri üstlendiğinden temsili biçimde “kral” (*rex*) olarak anılan, özellikle kurban törenlerinden sorumlu olan yüksek rahip. Bk. Porte, 1995, s. 89-91.

⁴ Roma'nın Capitolium tepesindeki meclis binası. (Platner, 1929, s. 142.) Bu mekânın adındaki Calabra sözcüğü ve ayın ilk gününü ifade eden *Kalendae* terimi, ‘ilan etmek, bir araya toplamak’ anlamlarındaki *kalare* sözcüğünden gelir (MACR. Sat. I.15.11). Bk. Ernout ve Meillet, 1951, s. 156-157.

⁵ Gök tanrıça Iuno'nun yalnızca bu bağlamda anılan “Covella” sanlığının, ‘boş, oyulmuş’ anlamındaki *covus* (*cavus*) sıfatının küçültme eki almış hali olup, yeni ayın biçimini niteliyor olabileceği düşünülmektedir; diğer yandan, ‘yeni’ anlamındaki *novella* sıfatının bozulmuş biçimi olma ihtimali de vardır. (Kent, 1938, s. 200)

⁶ “Primi dies mensium nominati kalendae, quod his diebus calantur eius mensis nonae a pontificibus, quintanae an septimanae sint futurae, in Capitolio in curia Calabra sic dicto quinque ‘kalo Iuno Couella’, septies dicto ‘kalo Iuno Couella’” (VARRO, ling. VI.4.27). Krş. MACR. Sat. I.15.10 ve SERV. Aen. VIII.654.

⁷ *Duoviri sacris faciundis*'in yerini decemviri sacris faciundis almıştır.

ilk adımdır (VI.42.2). Belki daha da belirleyici bir diğer gelişme söz konusu sınıfa *pontifex* seçilebilme hakkı getiren 300 tarihli Ogulnius yasasıdır (lex Ogulnia). Buna rağmen *rex sacrorum* ya da *flamen maior*⁸ gibi daha kıdemli dinsel görevlere veya *Arvales*, *Luperci*, *Salii* ve *Fetiales* gibi daha önemli heyet ve cemiyetlere seçilmek için *patricius* olarak doğmuş olma şartı korunmuştur. (Porte, 1995, s. 63).

Sınıf mücadelelerinin giderek yoğunlaştığı bu dönemde, bir azatlının oğlu olan ve reformlarıyla ünlü devlet adamı Appius Claudius Caecus'un katibi (*scriba*) olarak görev yapan Gnaeus Flavius'un, MÖ 304 yılında *aedilis curulis*⁹ seçildiği ve duruşma günlerini duyurmak amacıyla ilk kez bir *fasti*'yi halka sunduğu aktarılır (LIV. IX.46.1-6; VAL. MAX. II.5.2; CIC. Mur. 25; PLIN, nat. XXXIII.17). Bu olayın yukarıda özetlediğimiz sınıf çekişmesinden bağımsız değerlendirilemeyeceği açıktır; dinsel görevler gibi takvim de artık belirli bir topluluğun ya da bireylerin değil senatonun ve halkın kontrolünde olacaktır (Rüpke, 2011a; 2011c, s. 44-45).¹⁰

Takvimin Roma'da bir iktidar aracına dönüşmesi, yapısındaki bazı aksaklıklarla da ilişkilidir. Eski Roma takvimi de muhtemelen diğer ilkel takvimler gibi Ayın evreleri gözlemlenerek oluşturulmuştur. Ayın yaklaşık 29.53 günlük döngüsü karmaşık hesaplara gerek kalmadan 29 ve 30 günlük dilimlerle kolayca temsil edilebilir. Asıl sorun, 365.24 günlük güneş yılının ay döngüsüne tam bölünmüyor olmasıdır (Michels, 1967, s. 11; Rüpke ve Freydank, 2011). Ay ve Güneş'in birlikte temel alındığı tüm takvimler bu yönüyle ciddi sorunlar doğuruyordu çünkü mevsimlerle ilişkili olan toplumsal etkinlikleri, örneğin hasat ve bağ bozumu şenliklerini yıl içinde sabitlemek olanaksızdı. Romalılar, Ayın hareketini gözlemleyip araya günler ve hatta, yılı mevsimlere uydurmak için fazladan aylar ekleyerek bu engeli aşmaya çalıştı. Fakat hesap işini bilginler değil de rahipler üstlendiği için ciddi hatalar olabiliyordu ve rahipler politikaya yakın olduklarından çoğunlukla bu belirsizlikten kendi çıkarları doğrultusunda yararlanıyorlardı. Buna karşın başrahip (*pontifex maximus*) unvanıyla Caesar'ın, güneş yılına uydurmak için yaptırdığı eklemeye¹¹ gün sayısı 445'e çıktığından

⁸ Eski *Capitolium* üçlüsünü oluşturan Iuppiter, Mars ve Quirinus'un kültünden sorumluluğu üç rahip *flamines maiores* olarak anılırdı.

⁹ Roma'da özellikle güvenlik, gıda stoklarının denetimi ve yapı denetimi konularından sorumlu olan devlet görevlileri.

¹⁰ Bu değişimin patricii sınıfının lehine olmadığı açıktır. (Fiske, 1902, s. 22)

¹¹ Şubat ayının sonuna zaten eklenmekte olan 27 günlük aya ilaveten Kasım ile Aralık arasına

MÖ 46 yılı “son karmaşık yıl” (*annus confusionis ultimus*) adıyla tarihe geçmiştir (Rüpke, 2011c, s. 111-112).¹² Aynı yıl yapılan bir değişiklikte takvim, dört yılda bir eklenen tek günle ideal yapıya kavuşmuştur.¹³

Roma Takviminin Yapısı ve Kullanımı

Roma takvimiyle ilgili bilgilerimiz Varro, Ovidius, Plutarchus, Gellius, Censorinus, Solinus, Servius Grammaticus, Macrobius başta olmaz üzere antik yazarların aktarımlarına ve çoğunlukla mermer üzerine, bazen de boyayla duvara yazılmış takvim örneklerine dayanmaktadır.¹⁴ Genellikle sert malzeme üzerine kaydedilen bu Roma *fasti*'lerinden günümüze sadece parçalar kaldığından eksik bilgilerin tamamlanmasında antik yazarların aktarımları önemli rol oynamıştır.¹⁵

Roma'da takvimin Cumhuriyet öncesi, Cumhuriyet Dönemi ve Iulius (Caesar) sonrası olmak üzere üç ana gelişim evresi vardır. Bu gelişim sürecine, başta dini törenler olmak üzere çeşitli kültürel olgulara göre biçimlenen kamusal yıl (*annus civilis*) ile güneş yılı (*annus vertens*) arasındaki uyumsuzluğu giderme amacı yön vermiştir. Bunun için ay ve gün sayıları değiştirilmiş, artık ay ve yıl uygulaması yapılmıştır. Başlangıçta Roma takviminde 10 ay bulunuyordu. Bu ayların geleneksel köken bilgisi şöyledir¹⁶:

Martius: İlk ay, çiftçileri de gözeten savaş tanrısı Mars'ın adıyla anılmıştır.

toplama 67 günlük iki ay daha eklenmiştir. (CENS. 20.8; SUET. Iul. XL.1-2)

¹² Caesar'ın takvim reformunun ilk aşaması niteliğindeki *annus confusionis*'ten alaycı bir tonla söz eden Macrobius'un (Sat. I.14.3), bu alışılmadık derecede uzun yılın gün sayısı olarak verdiği 443 hatalıdır.

¹³ Caesar'ın bu güneş takvimini İskenderiyeli bilgin Sosigenes'e hazırlattığı aktarılır (PLIN. nat. XVIII.211-212). Caesar'ın takvim reformuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Feeney, 2007. Gün eklemeye ilgili yanlış uygulamalar uzun süre devam etmiş ve yeni takvim ancak Augustus döneminde, MS 8 yılından itibaren aslına uygun biçimde kullanılmaya başlanmıştır (Rüpke, 2011c, s. 116).

¹⁴ Bu *fasti* örnekleri için bk. Degrassi, 1963. MS 354 yılı takvim *codex*'i de yumuşak malzeme üzerine yazılmış ilginç bir örnektir. Ayrıntılı bilgi için bk. Salzman, 1990.

¹⁵ Roma'nın yaklaşık 50 km güneyindeki Antium (bugünkü Anzio) şehrinde, özel bir villanın kalıntıları arasında ortaya çıkarılan ve bu yerin adıyla *Fasti Antiates maiores* olarak anılan takvim birkaç açıdan oldukça önemlidir. Öncelikle, günümüze ulaşan en eski Roma takvimidir ve MÖ 46 yılındaki reformdan öncesine (84-55) ait tek örnektir. Ayrıca, boyayla duvara yapılmış, bilinen nadir takvim örneklerinden biridir (bk. Degrassi, 1963, s. 1-28). Yazıtın aslı, Roma'daki Palazzo Massimo'da sergilenmektedir. Bk. Şema: FASTI ANTIATES MAIORES.

¹⁶ Ay adları için özellikle krş. OV, fast. I, 39-42; IV, 23-28, 85-90, 129; V, 71-74, 88; VI, 26, 75, 84-88; VARRO, ling. VI.4.33-34; ISID. orig. V.33; MACR. Sat. I.12.5-37; CENS. 22.9-16. Modern köken bilgisi önerileri için bk. Ernout ve Meillet, 1951, s. 71, 296, 396, 543, 586, 675, 691, 792, 811, 985, 1086, 1096-1097.

Aprilis: Doğanın canlandığı, bitkilerin çiçek açtığı bu ay, 'açmak' anlamındaki *aperire* fiilinden gelen bu sıfatla adlandırılmış ve tanrıça Venus'a adanmıştır.

Maius: Bu ay, adını yaşlılardan (*maiores*), kimilerine göreyse eski bir İtalya tanrıçası olan Mai'a'dan almıştır.

Iunius: Bu ayın adı kimilerine göre gençlerden (*iuvenes*), kimilerine göreyse tanrıça Iuno'dan gelmiştir.

Diğer 6 ay, ilk aya (Martius) uzaklıklarına göre sırasıyla Quintilis, Sextilis, September, October, November ve December biçiminde sıra sayı sıfatlarıyla adlandırılmıştır.¹⁷ Beşinci ay olan *Quintilis* ayı Iulius Caesar'a adandığı MÖ 44 yılından itibaren *Iulius*, bir sonraki ay olan *Sextilis* ayı da Augustus'a adandığı MÖ 8 yılından itibaren *Augustus* olarak anılmaya başlanmıştır (CENS. 22.16).

Bu aylar içinde 31 günden oluşan birinci, üçüncü, beşinci ve sekizinci aylara 'dolmuş aylar' (*pleni*), 30 çeken diğerlerine ise "boş aylar" (*cavi*) deniliyordu (CENS. 20.3). Her ayda, diğer günlerin hesaplanmasını sağlayan referans niteliğinde üç gün vardı. Ayın ilk gününe *Kalendae*, 31 çeken dört ay için yedinci, diğerleri için beşinci güne *Nonae* ve ondan dokuz sonraki güne de *Idus* (Eidus) deniyordu.¹⁸ Fakat Ayın uzanımındaki kaymalar yeni ay, ilk dördün ve dolunay evrelerini temel alan bu sistemde düzensizliklere yol açıyordu. Ovidius, Roma'nın ilk kralı Romulus'un gökteki yıldızlardan pek de anlamadığını söylerken aslında ilk takvimin pek başarılı olmadığını vurgulamıştır (*fast.* I, 30-31).¹⁹

Geleneğe göre, MÖ 715-673 yılları arasında yaşadığı kabul edilen, Roma'nın ikinci kralı Numa Pompilius²⁰, dinsel reformları kapsamında takvimi de yeniden düzenlemiştir. Roma takvimi konusunda en güvenilir antik kaynak olarak nitelendirilen Macrobius'un aktardığına göre (I.13.1), yıla 50 gün eklenip 30 çeken ayların gün sayısı da 29'a çekilerek mevcut 10 aya 28 günden oluşan iki ay daha eklenmiş, böylece yıl 354 gün olmuştur.²¹ Bu yeni düzenlemede takvime

¹⁷ Isidorus Hispanensis bu aylardan son dördünü ilgilendiren ilginç bir köken bilgisi verir: September yağmurlu bir ay olduğu için, adında yedi sayısı ve 'yağmur' anlamına gelen *imber* sözcüğü bulunur; October, November ve December için de geçerlidir (*orig.* V.33.11).

¹⁸ Cumhuriyet öncesi takvimde *Kalendae* ile *Nonae* arasındaki süre 3 ile 6 gün arasında değişiyordu.

¹⁹ Romulus'un takviminin pek başarılı olmadığını Plutarchus da belirtir (*Num.* 18.1-2).

²⁰ Censorinus tarafından Iunius Gracchanus'a atfedilen bir başka aktarıma göre yılı 12 aya çıkaran Tarquinius Priscus'tur. (20.4)

²¹ Censorinus'ta gün sayısı 355 olarak geçer ve bunun tek sayıların daha uğurlu olduğuna dair bir inançtan kaynaklandığı aktarılır (20.4). Sayı sembolizmasıyla ilgili bu inanış Pythagoras okuluna aittir. Ovidius da *Fasti*'de Numa'yı takvim reformu konusunda bu ünlü filozofla ilişki-

dört yılda bir gelen 27 günlük bir ek ay da (*mensis intercalaris*) katılmıştır.²² Yeni eklenen aylardan ilkinde “başlangıçlar tanrısı” Ianus ya da “kapı” anlamına gelen *ianua* ile ilişkili olarak “*Ianuaris*”, ikincisine ise “dinsel arınma” anlamındaki *februum* sözcüğüyle ilişkili olarak “*Februarius*” denmiştir (MACR. Sat. I.3).²³

lendirmiş ancak adını vermeden “yeniden doğuşa inanan Samoslu” olarak anmıştır (III, 153). Solinus da Numa döneminde yıla 51 gün eklendiğini ve gün sayısının 355 olduğunu yazmıştır (SOL. I).

²² Plutarchus, Romalıların *Mercedinus* olarak da andığı bu ek ayın Numa döneminde, iki yılda bir Şubat ayının sonuna 22 gün olarak eklendiğini aktarır (Num. 18.2).

²³ Bk. Şema: FASTI ANTIATES MAIORES.

FASTI ANTIATES MAIORES

Antium'daki bir villanın kalıntılar arasında bulunan, MÖ 46 öncesine ait bir fasti örneği (Rekonstrüksiyon: Michels, 1967)

Ay adları IAN, FEB, MAR, APR şeklinde kısaltmalarda gösteriliyordu.

A	K	I	A	N	F	E	K	F	E	R	N	B	K	M	A	R	V	A	K	A	T	R	E	F	E	K	M	A	L	E	E
B	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	
C	D	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C		
D	E	E	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F		
E	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F		
F	G	G	G	G	G	G	G	G	G	G	G	G	G	G	G	G	G	G	G	G	G	G	G	G	G	G	G	G	G		
G	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H		
H	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I		
I	J	J	J	J	J	J	J	J	J	J	J	J	J	J	J	J	J	J	J	J	J	J	J	J	J	J	J	J	J		
J	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K		
K	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L		
L	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M		
M	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N		
N	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O		
O	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P		
P	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q		
Q	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R		
R	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S		
S	T	T	T	T	T	T	T	T	T	T	T	T	T	T	T	T	T	T	T	T	T	T	T	T	T	T	T	T	T		
T	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U		
U	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V		
V	W	W	W	W	W	W	W	W	W	W	W	W	W	W	W	W	W	W	W	W	W	W	W	W	W	W	W	W	W		
W	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X		
X	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y		
Y	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z	Z		
Z																															

Her ayın ilk gününe Kalendae, 31 geçen dört ay için yedinci, diğerleri için beşinci güne Nona ve ondan dokuz sonraki güne de Idus (Eidus) deniyordu. Bu günler sırasıyla K, NON ve EIDUS şeklinde gösteriliyor. ayın diğer günleri bu referans noktalarından geriye doğru sayılarak belirtiliyordu.

Lupercalia, Liberalia, Fordicidia gibi önemli bayramları LUPER, LIBER, FORDI şeklinde kısaltmalarda belirtiliyordu.

Takvimde her günün belirli bir niteliği vardı. Örneğin, hukuki dava ve işlerin yürütülmesine izin verilen serbest günler (dies fasti), kutsal günler (dies nefasti) ve halk meclisinin (comitia) toplanmasına izin verilen günler (dies comitiales) F, N, C şeklinde kısaltmalarda

Nundinae olarak anılan pazarın bulunduğu günle söz konusu günün tekrar gelşi arasındaki sekiz günlük döngü A'dan H'ye kadar harflerle gösteriliyordu.

Altı kırsal ayın gün sayısı belirtiliyordu.

Takvimdeki her bir günün belirli bir özelliği vardır ve bu özellikler de kısaltmalarla gösterilmiştir: **F** (*fastus*): Hukuki davaların (*legis actio*) görüldüğü, sıradan gün; “saîr gün” veya “serbest gün” olarak Türkçeleştirilebilir.²⁴

N (*nefastus*): Mahkemelerin kapalı, hukuki işlerin yasak olduğu, dinsel görevlere adanan gün; “kutsal gün” terimi uygun bir karşılıktır.

C (*comitialis*): Halk meclisi toplantılarının yapılabildiği bu gün “meclis günü” olarak tanımlanabilir.

NP (*nefastus publicus* veya *nefastus piaculum*): Anlamı hakkında farklı görüşler vardır. Mahkemelerin kapalı olduğu, meclis toplantılarının yapılmadığı, genellikle büyük halk bayramlarının kutlandığı gün olduğu düşünülmektedir.

EN (*endotercisus=intercisis*): Kutlamaların yapıldığı ve kurbanların kesildiği sabah saatlerinde *nefastus*, öğleden sonra *fastus* ve sabah kesilen kurbanların sunaklara konulduğu akşam saatlerinde yine *nefastus* olan “bölünmüş gün”dür.

Roma takvimi günümüzde kullanılan Gregorius takviminden²⁵ oldukça farklıdır. En önemli farkı, günlerin toplama değil çıkartma işlemiyle hesaplanmasıdır. Diğer deyişle, Romalılar tarihi belirlemek için ay başından itibaren geçen günleri toplamıyor, yukarıda belirtilen üç referans noktasına kadar kalan günleri sayıyorlardı. Bu işlem sırasında uçtaki iki gün de sayılıyordu. Örneğin, Temmuz’un 4. gününü en yakın referans noktasından geriye doğru sayarak, “Temmuz’daki *Nonae*’dan dört önceki gün” olarak ifade ediyorlardı.²⁶ Hafta kavramları da farklıydı. Çiftçilerin ürünlerini getirip satması için şehir pazarının kurulduğu gün ‘dokuz günde bir’ anlamındaki *nundinae* terimiyle anılıyordu. İki *nundinae* arasındaki sekiz günlük süre olan *nundinum*, hafta benzeri resmi bir zaman dilimi oluşturuyordu ve günleri takvim üzerinde A’dan H’ye kadar harflerle gösteriliyordu.²⁷

²⁴ Takvimde QRCE ve QSTDF kısaltmalarıyla kaydedilen ve *dies fastus* sayılan iki gün daha vardır. Bunlardan ilki, 23 Mart ve 23 Mayıs’taki Tubilustrium bayramının (Kutsal törenlerde ve cenazelerde kullanılan trompetlerin temizlendiği bir ritüeldir.) ertesinde düzenlenen bir törenle ilişkilidir; açılımı *quando rex comitiavit fas* ifadesidir, “[Temsili] kral meclisi topladıktan sonra serbest olan gün” biçiminde çevrelebilir. Söz konusu törenin içeriği henüz tam olarak bilinmemektedir (Rüpke, 2011c, s. 26-32). 15 Haziran’a denk gelen ve QSTDF olarak kaydedilen günün açılımı ise *quando stercus delatum fas*, yani “[Kutsal] atıklar [tapınaktan] çıkarıldıktan sonra serbest olan gün” biçimindedir ve bu ifade Vesta kültüyle ilişkilidir. Bk. VARRO, ling. VI.4.31; PAUL. FEST. 311.1-5 L; FEST. 310.12-15 L; 346.22-36 L.

²⁵ Papa XIII. Gregorius’un yaptığı reformla ortaya çıkan bu takvim 1582 yılından itibaren yaygınlaşmaya başlamış ve günümüzdeki modern takvime dönüşmüştür.

²⁶ “ante diem quartum Nonas Iulias”

²⁷ Bir önceki yıl hangi günde biterse bitsin yeni yılın ilk günü hep A harfiyle kaydediliyordu.

Roma takvimiyle ilgili bu genel bilgileri verdikten sonra artık Romalı şair Ovidius'un *Fasti* eserinde takvimi nasıl işlendiğini incelemeye geçebiliriz.

Yarım Kalmış Eşsiz Bir Eser: Fasti

Şaheseri *Metamorphoses* ile Roma şiirine apayrı bir soluk getiren ve adeta mitolojiyi Batı edebiyatının özüne işleyen Publius Ovidius Naso (MÖ 43 - MS 17-18) eser verdiği farklı şiir türlerindeki başarısı kadar MS 8 yılında İmparator Augustus tarafından Karadeniz kıyısındaki Tomis'e sürgün edilince alt üst olan yaşamıyla da dikkat çeker. Ovidius, takvimi konu alan, *elegia* vezinli şiiri *Fasti*'yi her ayın ayrı bir kitapta ele alınacağı on iki kitaplık bir eser olarak düşünmüş, bunların ilk altısını tamamlamış fakat Tomis'e yollanınca eserini yarıda bırakmış ve bilindiği kadarıyla diğer altı kitabı hiç yazmamıştır. Şair, sürgün yıllarının ilk eseri olan *Tristia*'da kurtuluş dileğini dokunaklı dizelere dönüştürürken *Fasti*'den şöyle söz eder:

Altı ayın takvimini altı kitap olarak yazmıştım,
ay bitince kitap da bitiyor;
Kısa süre önce senin himayende yazıp
sana adadığım bu eseri, İmparator, kaderim yarım bıraktırdı. (trist. II,
549-52)

Ovidius *Fasti*'de özellikle takvimin dinsel yönü üzerinde durmuş, Ocak'tan (Ianuarius) Haziran'a (Iunius) kadarki ilk altı ayı gün gün, dinsel bayramları ve diğer ritüelleri açıklayarak ele almıştır. Eser bu tamamlanmamış haliyle bile bize Roma'nın gelenekleri ve takvimi hakkında son derece önemli bilgiler verir. *Fasti*'de Roma tarihiyle ilgili, başka herhangi bir kaynakta geçmeyen aktarımlar da bulunur. Örneğin, Roma devletinin MÖ 205 yılında Kybele kültürünü Anadolu'dan Roma'ya getirişiyle ilgili olarak sadece bu eserde geçen bir ayrıntı vardır. Ovidius, tanrıçanın kutsal sembolünün bulunduğu Pessinus'a hükmeden Kral I. Attalos'un Romalıların kültle ilgili talebini başta geri çevirdiğini yazmıştır (IV, 265-6). Bunun tarihsel bir olgu mu yoksa ozanın hayal gücünün ürünü mü olduğunu kesin olarak bilmek şimdilik mümkün değildir. Diğer yandan, Ovidius'un *Fasti*'de oluşturduğu semboller ağı düşünüldüğünde, bu ayrıntının özel bir değeri olduğu açıktır.

Roma dini uzmanı Fowler, *Fasti*'nin önemini şöyle dile getirmiştir: "Roma diniyle ilgilenen birisi Ovidius'a minnettar olmalıdır; Haziran ayının sonunda onun yoldaşlığından mahrum kaldığımızda, rahatlıkla hissedebiliriz ki konu,

övünebileceği o azıcık edebi cazibeyi de yitirmekle kalmaz, canlılığını ve anlamını sonsuza dek yitirmiş olan fosillemiş ritüellerin basit bir incelemesine dönüşür.” (1899, s. 14)

Ovidius'un Dizeleriyle Roma Takviminin Kısa Tarihi

Roma takviminin gelişimi *Fasti*'nin giriş bölümünde şöyle verilir:

Şehrimizin kurucusu bölerken zamanı aylara,
on ay olsun dedi bir yılda.
Ey Romulus, malum, daha iyi bilirdin silahları yıldızlardan,
dize getirmekt� komşuları asıl derdin. 30
Elbette bir hesabı vardı bunu yaparken, İmparator [Germanicus],
hatasının hoş görülmesini sağlayacak.
Anne karnından çıkması ne kadar sürüyorsa bebeğın,
o kadar sürmesi gerektiğini düşündü bir yılın.
O süre boyunca korur kadın matem havasını 35
kocasının cenazesinden sonra dul evinde.
Bunlar, dikkatini çekmiş olmalı *trabea* giyen Quirinus'un,
yol yordam bilmeyen halkı için yılın kurallarını belirlerken.
Mars'ındı ayların ilki, ikincisi ise Venus'un:
biri soyların başlangıcı, diğeri Romulus'un öz babası. 40
Üçüncü ay yaşlılardan, dördüncü de gençlerden aldı adını,
sonraki ayların her biri için bir sayı vardı.
Numa ise ne İanus'u unuttu, ne de ata ruhlarını,
eski ayların başına iki tane daha ekledi.
Farklı günlerin gereklerini gözden kaçırma, 45
aynı değildir görevler yeni gelen her günde.
Kutsal gündür, üç kelimenin hiç söylenmediğı,
gün boyunca davaların görülmesine izin verilen ise sâir gün.
Sanma gün boyunca tektir hepsinin hakkı;
bir bakarsın sâir gün olur daha sabah vakti kutsal olan, 50
sunuldu mu bir kez tanrıya kurbanlar, söylenebilir artık her şey,
özgürdür sözlerinde onurlu *praetor*.
Halk meclisinin toplandığı özel günler vardır,
bir de dokuzlu döngüyle tekrar edenler.
İuno'ya tapılır İtalya'da her ayın ilk günü, 55
Idus'ta düşer İuppiter'in payına büyük beyaz bir kuzu,
Nonae'da ise yoktur herhangi bir koruyucu tanrı.

(Aman şaşırma!) Kara gün gelir bunlardan sonra.
Yaşanmış bir olaya dayanır bu lanet: bu günlerde acı kayıplar verdi
Roma, düşman kesilen Mars'ın altında. (fast. I, 27-62)

Şair, ilk Roma takvimini şehrin efsanevi kurucusu Romulus'un düzünlediğini belirtir (I, 27). 10 aya bölünmüş bu takvimin 304 günden oluştuğu kabul edilmektedir²⁸; ne tam bir ay takvimi ne de güneş takvimidir. Ayın hareketi temel alınarak oluşturulmuş gibidir ancak daha sonraları gün sayılarını belirlemek için başka bir yöntem kullanılmış olmalıdır. Mart'a yani bahar mevsiminin ilk ayına kadarki 61 günlük süre takvimin dışında bırakılmıştır. Michels bunun Ay ve Güneş'in birlikte temel alındığı bir takvim olduğu görüşündedir (1967, s. 119). Ovidius takvimin neden on aydan oluştuğunu somut biçimde açıklamaz, bu sürenin koşut olduğu doğal ve kültürel unsurlara değinir: "Bebeğin doğumu da dul bir kadının matemi de yaklaşık 10 ay sürmektedir" (I, 33-36). *Fasti*'nin ünlü yorumcusu Frazer'e göre, "Romulus yılı" olarak anılan bu düzenin 10 aydan oluşması, kış ortasından bahara kadarki dönemde ekip biçme işlerine mevsim şartlarına bağlı olarak ara verilmesiyle açıklanabilir (Frazer ve Goold, 2003, s. 385). Sayıyla anılan *Quintilis*, *Sextilis* gibi ayların adıyla uyumsuz²⁹ oluşu ve yeni yıl ritüellerinin Mart ayı başında yapıyor olması bu ayın eskiden Roma takviminin başlangıcı olduğunu düşündürmektedir (Michels, 1967, s. 97). Fakat genel bir kanıya göre, MÖ 153 yılında, konsüllük görevine başlama tarihinin 1 Ocak olarak değiştirilmesi nedeniyle bu tarihten itibaren Ocak ayı yılın başı kabul edilmiş olmalıdır. Michels, konsül yılıyla takvim yılının farklı kavramlar olduğunu, Roma'da konsüllüğe başlama tarihinin birçok kez değiştiğini ama bunun daha önce takvim yılının başlangıcını etkilemediğini belirtir (s. 98). Michels'in yorumunun doğruluğu şüphelidir çünkü Ovidius da dâhil olmak üzere birçok antik yazar yılın başına Numa tarafından iki ay eklendiğini yazmıştır (OV. fast. I, 43-44; MACR. Sat. I.13.3).³⁰

Ovidius yukarıdaki bölümde tarihsel olarak Varro'yu (ling. VI.3-4) takip

²⁸ Antik yazarlar bu ilk takvimin niteliğiyle ilgili farklı görüşler aktarır. Censorinus'un yazdığına göre, eserlerinden günümüze yalnızca fragmanlar kalan Licinius Macer ile Fenestella Roma yılının başlangıçtan itibaren güneş yılı olduğunu ve 12 aydan oluştuğunu yazmıştır (20.2). Fakat kendisi özellikle Fulvius Nobilior ve Varro'yu izleyerek, ilk takvimde 10 ay bulunduğunu yazar. Ovidius, Gellus ve Macrobius da bu ikinci görüşü benimsemiştir.

²⁹ Örneğin, adı beşinci 'anlamına' gelen *Quintilis* ayı, hem Iulius öncesi takvimine hem de Iulius takvimine göre yedinci aydır.

³⁰ Ovidius *Fasti*'de birden çok yerde Ocak ayından yılın başlangıcı olarak söz eder (I,65,149,164-167).

etmiş gibidir. Şair, vezinli yazmanın zorluğuna rağmen Roma takviminin neredeyse tüm genel özelliklerine değinmiş, ayrıca eski Roma'nın zaman kavramına ilişkin ipuçları vermiştir. Özellikle Romulus yılıyla ilgili bölümler, göğün kuralları keşfedilmeden önce zamanın ne denli farklı biçimlerde temsil edilebildiğini görmek açısından ilgi çekicidir. Eserin III. kitabında yer alan ve konu açısından yukarıdaki bölümün devamı niteliğini taşıyan aşağıdaki dizeler ise takvim gibi teknik bir meselenin bile Ovidius'un ustalığıyla ne denli yüksek edebi değere ulaşabileceğini göstermektedir:

Böylece onlar, zihinleri eğitimsiz, hesap kitaptan henüz yoksun olan,
beş yıllık döngüleri (*lustrum*³¹) onar ay daha kısa saydılar. 120
Ay onuncu turunu tamamladığında bir yıl oluyordu:
O zamanlar büyük bir asalet vardı bu sayıda,
ya saymakta kullandığımız parmaklar nedeniyle
ya kadın on ayda doğduğundan
ya da sayılar ona kadar gidip 125
sonra yeniden başladığından.
İşte bundan, yüz senatörü on gruba ayırdı Romulus;
kargıcıları (*hastati*) on takım olarak düzenledi,
yine bu sayıda takımı vardı öncülerin (*principes*) ve mızrakçıların
(*pilani*),
devletin sağladığı atla hizmet edenlerin.³² 130
Titienses, Ramnes ve Luceres dedikleri boyları da
bu sayıya göre düzenledi.
Bu alışılmış sayıları yılda da muhafaza etti;
bu süre boyunca kocasının yasını tutuyordu kederli kadın.
Mart ayındakinden önce *Kalendae* olmadığına emin olmak için 135
şunları göz önüne al yeter:
Flamen'lerin yıl boyunca muhafaza ettiği defne dalı
o gün atılır ve bu onuru taze yapraklar devralır:
kralın kapısı, yerleştirilen Phoebus³³ ağacıyla yeşillenir;
senin kapılarının önünde de aynı şey olurdu kadim Curia. 140

³¹ Cumhuriyet Döneminde *ensor*'ların beş yıllık görev sürelerinin sonunda gerçekleştirdikleri arınma amaçlı bir kurban töreni olan *lustrum* aynı zamanda beş yıllık bir idari dönem olan *census*'un da sonunu gösterirdi. *Lustrum* terimi anlam genişlemesine uğrayarak beş yıllık zaman dilimini ifade etmek için de kullanılır olmuştur.

³² Erken dönem Roma ordusunda piyadelerin *triplex acies* denilen üç sınıfı.

³³ Tanrı Apollon'un 'ışık saçan' anlamındaki Yunanca adının Latince'deki karşılığı.

Ağarmış defne Ilium ocağından alındığından
 taze yapraklarla örtünmüş Vesta da artık parıldayabilir.
 Ayrıca, onun kutsal tapınağında yeni bir ateşin yakıldığı söylenir,
 beslenen ateş güçlenir.
 Eskiden yılların bu zamanda başladığının önemli bir kanıtı var bence: 145
 Bu ayda tapılmaya başlanır Anna Perenna³⁴'ya.
 Yine bu ayda başladığı söylenir eski görevlerin,
 senin savaşının başlangıcına kadar, namussuz Kartacalı³⁵.
 Son olarak, bu aydan itibaren sayıldığı beşinci aydı Quintilis ve
 bu aya göre hesaplandı sayıyla anılan her bir ay. 150
 İlk olarak Pompilius³⁶ farketti, zeytin yetişen topraklardan Roma'ya gelen,
 yılda iki ayın eksik olduğunu;
 ya yeniden doğabileceğimize inanan bir Samoslu'dan³⁷ öğrenmişti bunu,
 ya da Egeria'sı³⁸ uyarmıştı onu.
 Yine de hatalıydı takvim hâlâ, 155
 ta ki Caesar birçok meselenin yanında bununla da ilgileninceye kadar.
 O tanrı, yüce bir soyun yaratıcısı,
 diğer işlerinden önemsiz görmedi bunu.
 Hevesliydi önceden keşfetmeye kendisine vaat edilen göğü³⁹,
 adım atmak istemiyordu tanımadığı saraylara, yabancı bir tanrı gibi. 160
 Dolaşıp kendi konuma geri dönen Güneş'in evrelerini,
 hatasız bir çizelgeyle kaydettiği aktarılır;
 üç yüz beş güne altmış gün
 ve bir günün beşte birini daha ekledi.
 Budur yılın uzunluğu. Beş yıllık döngüye 165
 beş bölümlü bir gün daha eklemek gerekir. (fast. III, 119-166)

³⁴ Roma mitolojisinde halkı kıtlıktan kurtardığına inanılan, ihtiyar bir kadın olarak tasavvur edilen tanrıça; bolluk temalı bir kütle onurlandırılmıştır. Adındaki "Perenna" sözcüğü 'yıl boyunca' anlamındaki *per annum* ifadesinden gelir ve Romalıların tüm yılın verimli geçmesine yönelik umudunu temsil eder. Kartaca Kraliçesi Dido'nun kızkardeşi olan Anna ile ilişkilendirilmiştir.

³⁵ Özellikle Hannibal değil genel olarak Kartacalılar kastediliyor olmalı (Neatby ve Plaistowe, 1893, s. 51).

³⁶ Numa Pompilius.

³⁷ Yunan filozof Pythagoras'tan söz ediliyor.

³⁸ Roma mitolojisine göre Kral Numa'nın dinsel konuları danıştığı bir peri; gerçekleştirdiği reformların tanrılar tarafından onaylandığını göstermek amacıyla Numa'nın bilinçli olarak kullandığı bir figür olduğu düşünülmektedir.

³⁹ Ölümünden sonra Caesar'ın tanrılaştırılmasına değiniliyor.

Fasti'de şair Ovidius'un, kendisinden birkaç yüzyıl sonra gramerci Censorinus'un söyleyeceği şu sözü söylediğini duyar gibi oluruz: "Zaman sonsuz, ezeli ve ebedidir çünkü hep aynı şekilde olmuştur, olacaktır ve bir insana bir diğerinden daha çok ait değildir." (16.3)

EXTENDED ABSTRACT
**The Notion of Calendar and the Social Dimension of
the Calendar in Rome**

Ekin Öyken*

In ancient agricultural societies, the regulation of seeding and harvest period led to the creation of a time concept that affected the social life as a whole. Thus, in order to organize days according to economic, religious and administrative demands, many different calendars were developed throughout history, usually based on the lunar phases or Earth's revolution. Since the regular observation of the Moon and Sun was usually held by the priests in ancient societies, the calendar had a religious character from the beginning. This also can be seen in Rome; although the calendar as the main instrument to organize daily life went through many changes during its long evolution, religious days and festivals always had their place in the Roman calendar. The very name of the Roman calendar is an indication of its religious origin. *Fasti*, the common Latin word for calendar, derives from the noun *fās*, which means "the expression of God's will, religious law, a thing allowed by the divine or natural law" (Ernout & Meillet, 1951, p. 387; Benveniste, 1969, p. 135; Vaan, 2008, p. 203). Not only terminologically but also in practice, *fasti* seems to be perceived as the reflection of the gods' wishes and their power to rule over the time, perhaps the most important element of human life. *Pontifices*⁴⁰, which were among the Roman priests responsible for maintaining harmony with the gods (*pax deorum*) on behalf of the Roman people, were also responsible for the calendar. They must have observed the motions of the Moon to determine the three principal days of each month, namely *Kalendae*, *Nonae* and *Idus*, corresponding respectively to the crescent, first quarter and full moon.

Since all religious offices in Rome until the beginning of the 4th century BC were largely in the monopoly of the patricians who had the precedence in other spheres too the plebeians, other main constituent of the Roman society could not be authoritative about the calendar. It is well known that religion

* Res. Asst. Dr., Istanbul University Faculty of Letters Dept. of Latin Language and Literature, ekinoyken@gmail.com.

⁴⁰ A priestly college in Rome whose members take part in almost all kind of religious rituals. See Porte, 1995, p. 122-130.

and politics have always been closely related in Rome. Almost all of the eminent political figures such as Caesar, Lepidus and Cicero carried out religious duties that they saw as steps to the consulship, the highest ranking magistrate of Rome. On the other hand, long-standing plebeian struggle for civil rights reached its milestone in the 4th century. According to the historian Livy, the acceptance of Licinian laws (367), which brought to the plebeians the right to be elected to the college of decemviri, was a first step toward the consulship (VI.42.2). Perhaps a more decisive turning point came with the lex Ogulnia (300), providing them with the right to become pontifex. In this period, where the conflict of the orders fully intensified, Gnaeus Flavius, son of a freedman, who became scribe then aediles with the help of the censor Appius Claudius Caecus, is said to be the first to publish a *fasti*, in order to proclaim the court days (LIV. IX.46.1-6; VAL. MAX. II.5.2; CIC. Mur. 25; PLIN, nat. XXXIII.17). It is obvious this cannot be interpreted apart from the above-mentioned social conflict (Rüpke, 2011a; 2011c, p. 44-45).⁴¹

The very structure of the early Roman calendar has to do with its change into a means of political power. As almost all primitive calendars, it must have been created by the observation of the lunar phases. The Moon's synodic period of 29.53 days can easily be represented by the alternation of 29 and 30-day months. The real problem is that the solar year of 365.24 days cannot be exactly divided to the synodic month (Michels, 1967, p. 11; Rüpke and Freydank, 2011). In this respect, all calendars created according to the Moon and Sun in conjunction, were misleading because it was impossible to fix in the year the social events related to the seasons such as harvest and vintage festivals. The Romans, observing the Moon, tried to overcome this problem by adding leap days and even whole months in order to sync the year to the seasons. But since the calculation is made by priests and not by scholars, it happened to be erroneous; and sometimes the priests were consciously taking advantage of this indeterminacy following their political inclinations. On the other hand, the year 46 BC went down in history as "the final year of confusion" (*annus confusionis ultimus*) reaching 445 days, due to the great number of days added in order to catch the seasonal cycle by Caesar who was the pontifex maximus at that time. After a change made in the same year the calendar attained its ideal form with a leap year of 366 days coming every fifth year.

⁴¹ It was certainly disadvantageous for patricians (Fiske, 1902, p. 22).

The Structure and Use of the Roman Calendar

Our knowledge about the Roman calendar comes from several ancient writers, especially Varro, Ovid, Plutarch, Gellius, Censorinus, Solinus, Servius the Grammatician, Macrobius, and the extant examples of calendar mostly inscribed on marble or painted on a wall. These surviving epigraphic fasti are fragmentary and the testimony of the ancient authors has an important role in their reconstruction.⁴²

There are three main phases in the evolution of Roman calendar, namely Pre-Republican, Republican and Julian. This evolution is directed by the aim of resolving the inconsistency between the civic year (*annus civilis*), which is shaped by various cultural events and especially religious rituals, and the solar year (*annus vertens*). Hence, the numbers of days and months were modified, leap months and years were inserted.

The Roman calendar is significantly different from the Gregorian calendar, which is widely used today. The utmost difference is the use of subtraction instead of addition in the calculation of the dates. In other words, when determining a specific date, the Romans did not reckon up successive days from the beginning of the month; instead, they counted the remaining days to the nearest reference point in the month which was a Kalendae (1st day), a Nonae (5th or 7th day) or an Idus (13th or 15th day). Doing this, they were including the days in both ends. For instance, when rendering July 4th, they did count downward from the nearest reference day, which was in that case the Nonae to say “ante diem quartum Nonas Iulias” (the fourth day before the Nonae of July). Their notion of week was also different. The day when the farmers brought their produce to sale in Rome was called nundinae, which means “every nine days”. The duration of eight days between two nundinae was an official time span comparable to the week.

After this reminder we can now proceed to examine the way Ovid treated the calendar in his work *Fasti*.

⁴² The *Fasti Antiatates maiores*, revealed in the ruins of a private villa in the coastal city of Antium located at about 50 km south of Rome, is quite important for several reasons. Primarily, it is the oldest surviving example and the unique one, predating the reform of 46 BC. Besides this, it is one of the rare examples painted on a wall. The original is preserved at the Palazzo Massimo in Rome.

An Unfinished and Unique Work: Ovid's *Fasti*

Publius Ovidius Naso, who certainly brought a new breath to Roman poetry, stands out with his personal life, which turned upside down when Augustus exiled him to Tomis, as much as with his success in different literary forms. Ovid planned his work *Fasti* as a poem of twelve books in elegiac meter, one for each month; he wrote the first six then discontinued after having been banished from Rome and did not resume his project as far as we know.

In the *Fasti*, Ovid primarily focused on the religious aspect of the calendar. He explored the first six months from January to June day by day, explaining all the rituals, myths, popular beliefs and practices. Even in its incomplete state, the work provides us with an abundance of knowledge about the traditions of Rome, particularly its calendar. W. Fowler, an expert of Roman religion attested the significance of the *Fasti* as follows: "... a student of the Roman religion should be grateful to Ovid; and when after the month of June we lose him as a companion, we may well feel that the subject not only loses with him what little literary interest it can boast of, but becomes for the most part a mere investigation of fossil rites, from which all life and meaning have departed for ever." (1899, p. 14)

A Brief Story of the Roman Calendar through the Verses of Ovid

In the introduction of the *Fasti*, Ovid states that the first Roman calendar is created by Romulus, the legendary founder of the city (I, 27). It is known that this was a calendar of 304 days divided into 10 months. It seems to be arranged according to the lunar phases first, but another method must have been used afterwards. The period of 61 days until March, the first month of the spring season, is excluded. According to Michels this was a calendar of moon and sun in conjunction (1967, p. 119). Ovid did not clearly explain why the first calendar consisted of 10 months but he mentioned some isochronous elements of nature and culture: "Both the birth of the child and the mourning of the widow lasts 10 months" (I, 33-36). According to Frazer, the well-known commentator of the *Fasti*, the reason for this 10-month year, called as "Romulian", can be the cessation of agricultural work during the period from mid-winter to spring (Frazer ve Goold, 2003, p. 385).

On the history of the calendar, Ovid seems to rely largely on Varro (ling. VI.3-4). Despite the natural difficulty of verse composition, he dealt with almost

all the important aspects of Roman calendar and provided a valuable account about the Roman concept of time. Sections concerning the Romulian year (I, 27-42; III, 119-150) were especially interesting in that they clearly reflect the diversity in the representation of time, before the discovery of celestial secrets. In these verses we can already hear the poet saying, some centuries before Censorinus, the grammarian: “[Time] is immense, has no origin or end, because it has always been and will be in the same way, and it does not belong to anyone more than another.” (CENS. 16.3)

Keywords: Ovid, *Fasti*, Calendar of the Roman Republic, Roman Year, Roman Religion

Kaynakça | References

Modern Kaynaklar

Benveniste, E. (1969). *Le vocabulaire des institutions indo-européennes 2: pouvoir, droit, religion*. Paris: Les Éditions de Minuit

Blackburn, B. ve Holford-Strevers, L. (1999). *The Oxford companion to the year*. New York: Oxford University

Degrassi, A. (Ed.). (1963). *Inscriptiones Italiae, vol. XIII, Fasti et elogia, fasc. II, Fasti anni Numani et Iuliani*. Rome: Libreria dello Stato

Dürüşken, Ç. (2000). Roma'da takvim. *Cogito* (Takvim= Zamanın Haritası), 22: 101-111

Ernout, A. ve Meillet, A. (1951). *Dictionnaire etymologique de la langue Latine. Histoire des mots*. Paris: Librairie C. Klincksieck

Feeney, D. (2007). *Caesar's calendar: Ancient time and the beginnings of history*. Berkeley: University of California

Fiske, G. C. (1902). The politics of the Patrician Claudii. *Harvard Studies in Classical Philology*, 13: 1-59

Fowler, W. W. (1899). *The Roman festivals of the period of the Republic*. Londra: Macmillan

Frazer, J. G. (1929). *Publii Ovidii Nasonis Fastorum Libri Sex, Indices, Illustrations, Plans. Vol. II*. Londra: Macmillan

Frazer, J. G. ve Goold, G. P. (Ed.) (2003). *Ovid: Fasti (LOEB)*. Cambridge ve Londra: Harvard University

Grafton, A. T. ve Swerdlow, N. M. (1988). Calendar dates and ominous days in Ancient Historiography. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 51: 14-42

Green, S. J. (2004). *Ovid Fasti 1: A commentary*. Leiden: Brill.

Herbert-Brown, G. (Ed.) (2002). *Ovid's Fasti: Historical readings at its Bimillennium*.

New York: Oxford University

Kent, R. G. (Ed.). (1938). Varro. On the Latin language. Vol. I. Cambridge: Harvard University

Michels, A. K. (1967). *The calendar of the Roman Republic*. Princeton: Princeton University

Neatby, T. M. ve Plaistowe, F. G. (Ed.). (1893). *Ovid: Fasti, Books III. ve IV*. Londra: W. B. Clive & Co.

Pasco-Pranger, M. (2006). *Founding the year: Ovid's Fasti and the poetics of the Roman Calendar*. Leiden ve Boston: Brill.

Platner, S. B. (1929). *A topographical dictionary of Ancient Rome*, Londra: Oxford University

Porte, D. (1995). *Le prêtre à Rome*. Paris: Payot

Robinson, M. (2007). Ovid, the Fasti and the Stars. *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 50 (1): 129-159.

Rüpke, J. (2011a). Fasti. Brill's New Pauly. Hubert Cancik ve Helmuth Schneider (Ed.), 13 Aralık 2011, http://www.brillonline.nl/subscriber/entry?entry=bnp_e410140

Rüpke, J. (2011b). Feriale. Brill's New Pauly. Hubert Cancik ve Helmuth Schneider (Ed.), 17 Aralık 2011, http://www.brillonline.nl/subscriber/entry?entry=bnp_e410860

Rüpke, J. (2011c). Roman Calendar from Numa to Constantine: Time, History, and the Fasti. D. M. B. Richardson (Çev.). Hoboken: Wiley-Blackwell

Rüpke, J. ve Freydank H. (2011). Calendar. Brill's New Pauly. Hubert Cancik ve Helmuth Schneider (Ed.), 17 Aralık 2011, http://www.brillonline.nl/subscriber/entry?entry=bnp_e605690

Saglio, E. (Ed.) (1896) Le Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines. C. Daremberg ve E. Saglio (Vols. Tome 2 - Vol. 2). Paris: Librairie Hachette

Salzman, M. R. (1990). On Roman Time: The Codex-Calendar of 354 and the Rhythms of Urban Life in Late Antiquity. Berkeley: University of California

Scullard, H. H. (1981). Festivals and Ceremonies of the Roman Republic. Londra: Thames and Hudson.

Vaan, M. de (2008). Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages, Leiden: Brill

Temel Alman Antik Metin Edisyonları ve Kısaltmaları

Censorinus (N. C. Sallmann, Ed.). (1983). Censorini de die natali liber ad Q. Caerellium accedit anonymi cuiusdam epitoma disciplinarum (fragmentum Censorini). Leipzig: Teubner. (CENS.)

Cicero (H. Kasten, Ed.). (1972). M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia,

Fasc. 18, Oratio pro L. Murena. Leipzig: Teubner. (CIC. Mur.)

Dio Cassius (U. P. Boissvain, Ed.). (1898) Cassii Dionis Cocceiani historiarum Romanarum quae supersunt, Vol. 2. Berlin: Weidmann (DC. hist.)

Festus (W. M. Lindsay, Ed.). (1913). Sexti Pompei Festi De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome. Leipzig: Teubner. (FEST.)

Isidorus (W. M. Lindsay, Ed.). (1911). Isidori Hispalensis episcopi Etymologiarum siue Originum libri XX. Oxford: Oxford University Press. (ISID. orig)

Macrobius (J. M. Willis, Ed.). (1994). Ambrosii Theodosii Macrobii Saturnalia. Stuttgart - Leipzig: Teubner. (MACR. Sat.)

Ovidius (J. G. Frazer ve G. P. Goold, Ed.). (2003, reprint 1989). Ovid: Fasti (LOEB). Cambridge & London: Harvard University Press. (OV. fast.)

Ovidius (J. B. Hall, Ed.). (1995). P. Ovidi Nasonis Tristia. Stuttgart - Leipzig: Teubner,

Teubner. (OV. trist.)

Paulus Diaconus (W. M. Lindsay, Ed.). (1913). Sexti Pompei Festi De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome. Leipzig: Teubner. (PAUL. FEST.)

Plinius maior (L. Ian ve C. Mayhoff, Ed.). (1892-1909). C. Plini Secundi Naturalis historiae libri XXXVII. Leipzig: Teubner. (PLIN. nat.)

Plutarchus (B. Perrin, Ed.). (1914). Plutarch's Lives, Vol. 1. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. (PLUT. Num.)

Quintilianus (L. Radermacher ve V. Buchheit, Ed.). (1971). M. Fabii Quintiliani Institutiones Oratoriae libri XII. Vol. I. Leipzig: Teubner. (QVINT. inst.)

Servius (G. Thilo ve H. Hagen, Ed.). (1881-1884). Servii grammatici qui feruntur in Vergilii carmina ommentarii. Vol. I-II. Leipzig: Teubner. (SERV. Aen.)

Solinus (Th. Mommsen, Ed.). (1895) C. Iulii. Solini Collectanea Rerum Memorabilium. Berlin: Weidmann. (SOL.)

Suetonius, (M. Ihm, Ed.). (1908). C. Suetoni Tranquilli Opera, Vol. I, De vita caesarum libri VIII. Leipzig: Teubner. (SUET. Iul.)

Titus Livius (W. Weissenborn ve M. Müller, Ed.). (1932). Titi Livi ab urbe condita. Pars I: Libri I-X. Leipzig: Teubner. (LIV.)

Valerius Maximus (C. Kempf, Ed.). (1888). Valerii Maximi Factorum et dictorum memorabilium libri novem. Leipzig: Teubner. (VAL. MAX.)

Varro (G. Goetz ve F. Schoell, Ed.). (1910). M. Terenti Varronis De lingua latina quae supersunt. Leipzig: Teubner. (VARRO, ling.)